

ΦΑΝΤΑΣΙΑ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ: ΙΧΝΗΛΑΤΩΝΤΑΣ ΤΑ ΠΕΡΑΣΜΑΤΑ (της Πολίνας Μοίρα)

✘ Ψυχανάλυση και Λογοτεχνία

Μεγάλο το ερώτημα για όλους εμάς τους κοινούς θνητούς: Τι αλλόκοτο πλάσμα είναι στ'αλήθεια αυτός ο ποιητής; Πώς καταφέρνει να διεγείρει τέτοια συγκίνηση;

Φαίνεται πως η απόσταση ανάμεσα σε εμάς, τους κοινούς θνητούς, και τους ποιητές είναι τελικά πολύ μεγάλη. Εκείνοι αρέσκονται στο να υποβαθμίζουν αυτή την απόσταση, δεν θέλουν να δεχτούν την «απόσταση» που τους χωρίζει από τον καθημερινό άνθρωπο. Έτσι συχνά μας διαβεβαιώνουν πως όλοι μας κρύβουμε μέσα μας ένα ποιητή ή ότι ο τελευταίος ποιητής θα πεθάνει μαζί με τον τελευταίο άνθρωπο.

Η Ποίηση

Σύμφωνα με τον Φρόυντ τα πρώτα ίχνη της ποιητικής δραστηριότητας πρέπει να τα αναζητήσουμε ήδη στο παιδί• στο παιχνίδι, την πιο προσφιλή δραστηριότητα των παιδιών, το κάθε παιδί φτιάχνει ένα δικό του κόσμο ή, ορθότερα, διευθετεί τα αντικείμενα του κόσμου που το περιβάλλει με την τάξη που του αρέσει. Το παιδί, παρ'όλη τη συναισθηματική επένδυση, ξέρει πολύ καλά να διαχωρίζει τον κόσμο του παιχνιδιού από την πραγματικότητα. Ο ποιητής κάνει ακριβώς το ίδιο με το παιδί: κατασκευάζει έναν φανταστικό κόσμο, τον οποίο αντιμετωπίζει με μεγάλη σοβαρότητα, δηλαδή τον προικίζει με μεγάλα ποσά συναισθήματος, διαχωρίζοντας τον ταυτόχρονα από την πραγματικότητα. (Να έχουμε βέβαια υπ' όψιν μας πως ο Φρόυντ σχεδόν ταυτίζει την έννοια του ποιητή με την ευρύτερη του λογοτέχνη)

Αργότερα όταν το παιδί μεγαλώσει, όταν το παιχνίδι δεν μπορεί

πια να αποφορτίσει την ψυχική κόπωση της ζωής, βρίσκει άλλους τρόπους να αποτινάξει το φορτίο του• έτσι προσπορίζεται το μεγάλο κέρδος ηδονής που προσφέρει το χιούμορ. Μεγαλώνοντας λοιπόν ο άνθρωπος παύει να παίζει. Τι πιο δύσκολο από το να αποχωριστεί κανείς μια ηδονή , από την στιγμή που την έχει κάποτε βιώσει...(η ατέλεια του ανθρωπίνου όντος νομίζω πως κρύβεται εδώ σ' όλο της το μεγαλείο !...) Και τότε αρχίζει η ονειροπόληση, η φαντασίωση. Παίρνει από αυτές δύναμη να αντέξει • αναπληρώνει ή υποκαθιστά ουσιαστικά την χαρά της παιδικής ανεμελιάς. Και έτσι εισέρχεται στον κόσμο της ποίησης, της λογοτεχνικής γραφής.

Το Μυθιστόρημα και το Όνειρο

Το μυθιστόρημα, όπως και το όνειρο, έχει μια μεταφορική δομή. Το μυθιστόρημα λέει αυτό που λέει, αυτό το οποίο ο δημιουργός του θέλησε να πει συνειδητά, αλλά λέει και άλλο πράγμα. Πρόκειται για τη συμβολική διάσταση της κάθε λέξης. Παρά την κοινή μεταφορική τους δομή όνειρο και λογοτεχνικό έργο διαφέρουν:

-το όνειρο δεν αποσκοπεί στην αισθητική, είναι απλά και μόνον ένα προϊόν, ενώ το λογοτεχνικό κείμενο είναι δομημένο, δουλεμένο ώστε να γίνεται αναγνώσιμο.

-τα όνειρά μας αναπαριστούν επιθυμίες, πρόσωπα, πράγματα, καταστάσεις, σχέσεις κλπ με τρόπο μεταμφιεσμένο, ομιχλώδη ώστε ν' απαιτείται αναλυτική εργασία για την επεξήγηση τους. Αντίθετα το μυθιστόρημα επιτρέπει την ευχαρίστηση και «ξετυλίγεται» με πρόσωπα, διακοσμητικά στοιχεία, συμβάντα κλπ τα οποία ο αναγνώστης αναγνωρίζει χωρίς δυσχέρεια.

Τα κείμενα και οι ήρωες

είναι γεννήματα των συγκρούσεων του συγγραφέα, εκφάνσεις ενός ασυνειδήτου που πάλλεται, που είναι άορατο αλλά ωστόσο πανταχού παρόν. Ο κόσμος αυτός προδίδεται μέσα από τις μορφές αλλά και την πλοκή των έργων του. Επιμένοντας ότι βασική λειτουργία του ψυχικού οργάνου είναι η (ανα)παραστατική

δυνατότητα ο Freud θεωρεί ότι το συνειδητό πεδίο του δημιουργού διηθείται και σιγά-σιγά καταλαμβάνεται από τα φαντασιωτικά ασυνείδητα σενάρια. Συνδέει την φαντασιογενετική δραστηριότητα, το όνειρο, την ονειροπόληση, το παιχνίδι, τους μηχανισμούς της μετάθεσης, της συμπύκνωσης, της μετουσίωσης, στην κατασκευή ενός έργου τέχνης. Οι απολαύσεις που προσφέρει ένα κείμενο θα πρέπει να είναι προσεκτικά μετρημένες ώστε να ενεργοποιήσουν τον ψυχισμό του αναγνώστη αλλά και να μην πυροδοτήσουν μηχανισμούς καταστολής και διάψευσης.

Ο Freud έδωσε μεγαλύτερη βαρύτητα στο περιεχόμενο, παρά στην μορφή του έργου. Η μορφή γι' αυτόν έπαιζε περισσότερο τον ρόλο του δολώματος.

Στη σχέση ψυχανάλυσης και Λογοτεχνίας, σύμφωνα με το Φρόντ, μελετάμε τρία βασικά στοιχεία:

1. Την προσέγγιση των προσώπων (ήρωες, χαρακτήρες) του μυθιστορήματος.

Πρόκειται για τα φανταστικά πρόσωπα του κειμένου τα οποία ο Freud διερευνούσε σα να επρόκειτο για κλινικές περιπτώσεις. Μάλιστα είχε παρατηρήσει ότι τα δικά του κείμενα του στα οποία ανέλυε τις περιπτώσεις του, οι αναγνώστες του τα διάβαζαν σα να ήταν μυθιστορήματα.

2. Την προσέγγιση του συγγραφέα. Ο Freud ένοιωθε μια ψυχολογική γειτνίαση («συγγένεια») μαζί τους καθώς πρέσβευε ότι αντλούν τις δημιουργίες τους από ένα είδος αυτοαναλυτικής μεθόδου όπως αυτός ο ίδιος (ο Freud αυτοαναλυόταν). Υποστήριζε δηλαδή ότι ο συγγραφέας συγκεντρώνει την προσοχή του στο ασυνείδητο της ψυχής του «τείνει το ους» του σε όλα τα ενδεχόμενά της και τους επιτρέπει μια καλλιτεχνική έκφραση αντί να τα απωθεί διαμέσου της συνειδητής και ασυνείδητης λογοκρισίας. Υπογραμμίζει ότι οι συγγραφείς γνωρίζουν για το ασυνείδητο περισσότερο ακόμα και από τους ψυχαναλυτές: είναι ψυχαναλυτές

άνευ μεθόδου και χωρίς ασθενείς οι οποίοι έχουν την ικανότητα να ενσωματώνουν στις δημιουργίες τους τη γνώση του ασυνειδήτου τους (αυτογνωσία) την οποία αποκομίζουν διαμέσου της αυτοανάλυσης. Ο συγγραφέας προβάλλει μέρη του Εγώ του (του εαυτού του) επί των ηρώων των μυθιστορημάτων του. Γίνεται λόγος για τις ψυχικές συνθήκες του συγγραφέα οι οποίες οδήγησαν στην παραγωγή του λογοτεχνικού λόγου του, των λέξεων, του γραπτού λόγου: η λέξη φέρει μέσα της τους (ψυχολογικούς) λόγους της παραγωγής, της δημιουργίας της. Ο συγγραφέας διακατέχεται από την ευχαρίστηση (ή παρόρμηση) της γραφής. Πρόκειται για την εργασία της γραφής, ανάλογη με την εργασία του ονείρου, η οποία παραπέμπει σε στοιχεία τα οποία προσδιορίζουν το συγγραφέα-δημιουργό του κειμένου. Ο συγγραφέας επίσης διαθέτει συγκεκριμένη τεχνική μέσω της οποίας επιτρέπει στον αναγνώστη του να συμμετέχει στον φαντασιακό του κόσμο ώστε ο τελευταίος

ν'απολαμβάνει χωρίς ντροπή και ενοχές.

3. Την προσέγγιση του αναγνώστη: Τι μας ωθεί να διαβάζουμε λογοτεχνία; Ποια είναι η φύση της ευχαρίστησης, της απόλαυσης του αναγνώστη; Στο μυθιστόρημα είτε «ψυχολογικό» είτε περιπετειώδες το Εγώ του αναγνώστη χωρίζεται σε μερικά Εγώ τα οποία αναπαρίστανται από τους διάφορους ήρωες του λογοτεχνήματος καθώς αυτοί συγκρούονται ανάμεσα τους. Πρόκειται για την ταύτιση με τους ήρωες του Λογοτεχνήματος, πόσο μάλλον όταν η λογοτεχνική δημιουργία ερείδεται επί λαϊκών παραδόσεων και εθίμων όπου οι ήρωες παρουσιάζονται πάντα νικητές εν μέσω πληθώρας αντιξοοτήτων.

Αυτή η ταύτιση με τον ήρωα οδηγεί:

-στην κάθαρση με την αριστοτελική έννοια

-στην αύξηση της ψυχικής έντασης την οποία το Εγώ του αναγνώστη επιθυμεί και που μπορεί ταυτόχρονα να εκφορτίζει μέσω της ανάγνωσης. Η ικανοποίηση κατά την ανάγνωση είναι πολλαπλή καθώς ο αναγνώστης διαβάζοντας μπορεί να ζει:

-την ηρωική επανάσταση κατά του πατέρα (ή των αναπαραστάσεων του).

-μια μαζοχιστική ευχαρίστηση στην ταύτιση με τον (πολυπαθή) ήρωα.

-την ασφάλεια/ βεβαιότητα ότι στην πραγματικότητα δεν απειλείται ο ίδιος.

“Ο αναγνώστης καθώς διαβάζει έχει τη δική του δεκτικότητα και προσδίδει στο μυθιστόρημα τα δικά του νοήματα. Είναι ένας μοναδικός ερμηνευτής ο οποίος «επιχειρεί» μεν μέσα από τον ίδιο δρόμο με τον συγγραφέα, δηλαδή ακολουθεί τη δομή της παραγωγής του κειμένου, συγκινείται δε ασυνείδητα μ'ένα δικό του προσωπικό τρόπο ο οποίος ανήκει μόνο σ'αυτόν τον ίδιο. Η ποιότητα ευχαρίστησης

της ανάγνωσης προσιδιάζει στον εκάστοτε αναγνώστη. Το λογοτεχνικό έργο δύναται να έχει μια οικουμενική μεταφορική αξία. Πέρα από το νόημα που του αποδίδει ο κάθε αναγνώστης μπορεί αυτό να σημαίνει, να παραπέμπει σε κάτι τόσο οικουμενικό ώστε να νιώθουμε ότι μας διακινεί συνολικά, μας αγγίζει.”

(Σάββας Μπακιρτζόγλου, Ψυχολόγος –Ψυχαναλυτής, από άρθρο που δημοσιεύτηκε στο ηλεκτρονικό περιοδικό ψυχολογίας «Ψυχογραφήματα»)

☒ Η σκέψη του Λακάν έφερε μια σημαντική ανατροπή στην προσέγγιση των κειμένων.

Στη σχέση ψυχανάλυσης και Λογοτεχνίας, σύμφωνα με το Φρόυντ, μελετάμε τρία βασικά στοιχεία:

1. Την προσέγγιση των προσώπων (ήρωες, χαρακτήρες) του μυθιστορήματος.

Πρόκειται για τα φανταστικά πρόσωπα του κειμένου τα οποία ο Freud διερευνούσε σα να επρόκειτο για κλινικές περιπτώσεις. Μάλιστα είχε παρατηρήσει ότι τα δικά του κείμενα του στα οποία

ανέλυε τις περιπτώσεις του, οι αναγνώστες του τα διάβαζαν σαν να ήταν μυθιστορήματα.

2. Την προσέγγιση του συγγραφέα. Ο Freud ένοιωθε μια ψυχολογική γειτνίαση («συγγένεια») μαζί τους καθώς πρέσβευε ότι αντλούν τις δημιουργίες τους από ένα είδος αυτοαναλυτικής μεθόδου όπως αυτός ο ίδιος (ο Freud αυτοαναλυόταν). Υποστήριζε δηλαδή ότι ο συγγραφέας συγκεντρώνει την προσοχή του στο ασυνείδητο της ψυχής του «τείνει το ους» του σε όλα τα ενδεχόμενά της και τους επιτρέπει μια καλλιτεχνική έκφραση αντί να τα απωθεί διαμέσου της συνειδητής και ασυνείδητης λογοκρισίας. Υπογραμμίζει ότι οι συγγραφείς γνωρίζουν για το ασυνείδητο περισσότερο ακόμα και από τους ψυχαναλυτές: είναι ψυχαναλυτές άνευ μεθόδου και χωρίς ασθενείς οι οποίοι έχουν την ικανότητα να ενσωματώνουν στις δημιουργίες τους τη γνώση του ασυνειδήτου τους (αυτογνωσία) την οποία αποκομίζουν διαμέσου της αυτοανάλυσης. Ο συγγραφέας προβάλλει μέρη του Εγώ του (του εαυτού του) επί των ηρώων των μυθιστορημάτων του. Γίνεται λόγος για τις ψυχικές συνθήκες του συγγραφέα οι οποίες οδήγησαν στην παραγωγή του λογοτεχνικού λόγου του, των λέξεων, του γραπτού λόγου: η λέξη φέρει μέσα της τους (ψυχολογικούς) λόγους της παραγωγής, της δημιουργίας της. Ο συγγραφέας διακατέχεται από την ευχαρίστηση (ή παρόρμηση) της γραφής. Πρόκειται για την εργασία της γραφής, ανάλογη με την εργασία του ονείρου, η οποία παραπέμπει σε στοιχεία τα οποία προσδιορίζουν το συγγραφέα-δημιουργό του κειμένου. Ο συγγραφέας επίσης διαθέτει συγκεκριμένη τεχνική μέσω της οποίας επιτρέπει στον αναγνώστη του να συμμετέχει στον φαντασιακό του κόσμο ώστε ο τελευταίος

ν'απολαμβάνει χωρίς ντροπή και ενοχές.

3. Την προσέγγιση του αναγνώστη: Τι μας ωθεί να διαβάζουμε λογοτεχνία; Ποια είναι η φύση της ευχαρίστησης, της απόλαυσης του αναγνώστη; Στο μυθιστόρημα είτε «ψυχολογικό» είτε περιπετειώδες το Εγώ του αναγνώστη χωρίζεται σε μερικά Εγώ τα οποία αναπαρίστανται από τους διάφορους ήρωες του λογοτεχνήματος καθώς αυτοί συγκρούονται ανάμεσα τους.

Πρόκειται για την ταύτιση με τους ήρωες του Λογοτεχνήματος, πόσο μάλλον όταν η λογοτεχνική δημιουργία ερείδεται επί λαϊκών παραδόσεων και εθίμων όπου οι ήρωες παρουσιάζονται πάντα νικητές εν μέσω πληθώρας αντιξοοτήτων.

Αυτή η ταύτιση με τον ήρωα οδηγεί:

-στην κάθαρση με την αριστοτελική έννοια

-στην αύξηση της ψυχικής έντασης την οποία το Εγώ του αναγνώστη επιθυμεί και που μπορεί ταυτόχρονα να εκφορτίζει μέσω της ανάγνωσης. Η ικανοποίηση κατά την ανάγνωση είναι πολλαπλή καθώς ο αναγνώστης διαβάζοντας μπορεί να ζει:

-την ηρωική επανάσταση κατά του πατέρα (ή των αναπαραστάσεων του).

-μια μαζοχιστική ευχαρίστηση στην ταύτιση με τον (πολυπαθή) ήρωα.

-την ασφάλεια/ βεβαιότητα ότι στην πραγματικότητα δεν απειλείται ο ίδιος.

“Ο αναγνώστης καθώς διαβάζει έχει τη δική του δεκτικότητα και προσδίδει στο μυθιστόρημα τα δικά του νοήματα. Είναι ένας μοναδικός *ερμηνευτής* ο οποίος «επιχειρεί» μεν μέσα από τον ίδιο δρόμο με τον συγγραφέα, δηλαδή ακολουθεί τη δομή της παραγωγής του κειμένου, συγκινείται δε ασυνείδητα μ’ένα δικό του προσωπικό τρόπο ο οποίος ανήκει μόνο σ’αυτόν τον ίδιο. Η ποιότητα ευχαρίστησης

της ανάγνωσης προσιδιάζει στον εκάστοτε αναγνώστη. Το λογοτεχνικό έργο δύναται να έχει μια οικουμενική μεταφορική αξία. Πέρα από το νόημα που του αποδίδει ο κάθε αναγνώστης μπορεί αυτό να σημαίνει, να παραπέμπει σε κάτι τόσο οικουμενικό ώστε να νιώθουμε ότι μας διακινεί συνολικά, μας αγγίζει.”

(Σάββας Μπακιρτζόγλου, Ψυχολόγος –Ψυχαναλυτής, από άρθρο που δημοσιεύτηκε στο ηλεκτρονικό περιοδικό ψυχολογίας

«Ψυχογραφήματα»)

Η σκέψη του Λακάν έφερε μια σημαντική ανατροπή στην προσέγγιση των κειμένων.